

Наряду с материальным стимулированием работников необходимо уделять должное внимание внедрению на предприятии форм морального стимулирования. К основным из них следует отнести:

- повышение социального статуса работника;
- возможность карьерного роста в соответствии с достигнутыми результатами работы;
- уважение в трудовом коллективе;
- благоприятные условия осуществления трудовой деятельности;

возможность повышения квалификации и переобучения.

Стимулирование отличается от мотивации тем, что стимулирование — это одно из средств, с помощью которого может осуществляться мотивация.

Разработка и внедрение системы контролирующих мер направлено на эффективное использование трудового потенциала для достижения определенных результатов производственно-хозяйственной деятельности предприятия. Процесс формирования системы контроля включает несколько этапов:

1. Определение главной цели контроля и формулировка подцелей, реализация которых способствует достижению главной цели.
2. Формирование совокупности показателей, характеризующих трудовой потенциал предприятия для определения их фактически достигнутого уровня и сравнения его с плановым или нормативным.
3. Разработки нормативного уровня контролируемых показателей.
4. Формирование системы мониторинга по совокупности показателей, характеризующих трудовой потенциал предприятия.

По результатам проведения контроля эффективности управления трудовым потенциалом предприятия необходимо разработать и реализовать решения, направленные на устранение негативных и усиление позитивных результатов. Это позволит определить дальнейшие направления и содержание мероприятий по совершенствованию управления трудовым потенциалом предприятия.

Научная новизна представленных результатов состоит в том, что получили дальнейшее развитие понятие "трудовой потенциал предприятия", а также количественные и качественные показатели, характеризующие трудовой потенциал предприятия. Впервые комплексно представлена система взглядов на управление трудовым потенциалом предприятия с точки зрения содержания основных функций управления. Таким образом, предложенная концепция управления трудовым потенциалом предприятия способствует развитию теории управления персоналом, а также формирует основу для разработки стратегии управления трудовым потенциалом. Это позволит администрации предприятия разрабатывать и принимать обоснованные управленческие решения, направленные на формирование и сохранение трудового потенциала работников, а также на его эффективное использование в производственно-хозяйственной деятельности.

Литература: 1. Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004 – 2015 рр. "Шляхом європейської інтеграції" / За ред. А. С. Гальчинського, В. М. Гейця. — К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. — 416 с. 2. Качак Є. П. Управління трудовими ресурсами / Є. П. Качак, Д. Г. Шушпанов. — К.: ВД "Юридична книга", 2003. — 260 с. 3. Осовська Г. В. Управління трудовими ресурсами / Г. В. Осовська, О. В. Крушельницька. — К.: Кондор, 2003. — 224 с. 4. Економіка труда / Под ред. П. Э. Шлендера, Ю. П. Кокина. — М.: ЮРИСТЪ, 2002. — 592 с. 5. Управление человеческими ресурсами / Под ред. М. Пула, М. Уорнера. — М.: СПб.: "Питер", 2002. — 1200 с. 6. Гавва В. Н. Потенціал підприємства: формування та оцінювання / В. Н. Гавва, Е. А. Божко. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 224 с. 7. Дуранова И. Б. Управление персоналом: отбор и найм. Исследование зарубежного опыта. — М.: Центр, 1998. — 168 с. 8. Маслов Е. В. Управление персоналом предприятия: Учеб. пособие / Под ред. П. В. Шеметова. — М.: ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭиУ, 2001. — 312 с.

Стаття надійшла до редакції
19.10.2005 р.

УДК 658.7

Телишевська Л. І.

ЛОГІСТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА ЗА УМОВ СПОЖИВАННЯ СИРОВИНИ НЕСТАБІЛЬНОЇ ЯКОСТІ

In the article the possibilities of increasing in efficiency of using the potential under conditions of operational management of apparatus manufacturing present material expenses depending on the quality of raw materials on the principle of logistics are considered.

Серед особливостей виробничого потенціалу, обумовлених його подвійною ресурсно-економічною сутністю, важливими є взаємозв'язок і взаємодія елементів, які означають кількісний та якісний взаємозв'язок, що відображається мірою відповідності і співвідношення чинників виробництва [1]. Стосовно апаратурного виробництва вказані особливості означають повну залежність технологічності процесу переробки сировини в готову продукцію від її якісної характеристики. У свою чергу ефективність використання його потенціалу суттєво залежить від ресурсоспоживання, яке теж визначається якістю основної сировини, що є нестабільною в часі, та станом оперативного управління її споживанням.

Проблемам максимального використання потенціалу підприємства приділено увагу в багатьох працях вчених і, зокрема, в роботах [2 – 5].

Мета даної статті — дослідження (розгляд) можливостей підвищення ефективності використання потенціалу за умов оперативного управління поточними матеріальними витратами апаратурного виробництва залежно від якості сировини за принципами логістики.

Для досягнення поставленої мети в статті необхідне вирішення наступних завдань: вивчити теоретичні засади ефективного використання потенціалу апаратурного виробництва з точки зору ресурсоспоживання; оцінити вплив якості сировини на ступінь використання потенціалу виробництва; розглянути засади ціноутворення основної сировини певної якості, потрібної для застосування в даному виробництві; розглянути необхідність обґрунтування цін на основну сировину певної сортності з огляду на технологічний ефект її споживання та переваги виробництва хімічної продукції із високоякісної сировини порівняно з її виробництвом із сировини низької якості, що особливо важливо з позицій логістики.

Згідно з джерелами [6; 7], сутність логістики полягає в комплексному управлінні матеріальними потоками на стадіях постачання, виробництва та збуту готової продукції. На відміну від традиційного підходу, коли матеріальні потоки не розглядались в єдиній сукупності і між партнерами була відсутня інтеграція, логістична система за сучасною, інтегральною парадигмою розглядається як інтегрована система реалізації цілей бізнесу від постачальника сировини до споживача готової продукції.

Загальний логістичний підхід до вирішення господарських проблем базується на попередніх аналітичних дослідженнях за наступними напрямками: ринкова кон'юнктура; зміна логістичних функцій з підвищенням вимог до їх виконання за термінами, надійністю поставок, виділенням основної номенклатури матеріальних цінностей, що складають основний потік; визначення розміру запасів; забезпечення проходження матеріального потоку та інтеграція з логістичними службами постачальників.

© Телишевська Л. І., 2005

Відповідно до концепції та досягнення мети виробничої логістики виробник повинен випускати необхідну продукцію, необхідної якості, в необхідній кількості, збут якої обов'язково буде забезпечено і реалізація якої зумовить отримання підприємством величини прибутку, достатнього для його розвитку.

З огляду на результати виробничої діяльності хімічних підприємств можна стверджувати, що спроможність апаратурного виробництва до використання своїх ресурсів визначається не тільки його технологією, технічним рівнем та станом устаткування, але і значною мірою – рівнем якості основного виду його сировини.

Її якісна характеристика залежить у першу чергу від хімічного складу, тобто від вмісту в ній основної (корисної) речовини та домішок. Чим більше в сировині домішок, тим більша кількість побічних реакцій протікає в процесі її переробки, тим більший матеріалопотік створюється у виробничому процесі і тим нижче здатність цього виробництва до випуску кінцевої продукції в межах установленної його виробничої потужності. Це означає суттєве зниження ступеня використання не тільки потужності виробництва і, відповідно, основних виробничих фондів, але й усіх інших його ресурсів. Причому, часто-густо підвищений вміст в основній сировині домішок настільки різко погіршує можливість технології її переробки навіть в умовах виробництва, яке функціонує, що фактичний річний обсяг виробництва продукції в цих умовах складає лише частку від його проектно-виробничої потужності. У результаті чого нормальна потужність стає занадто низькою, а цілком прибуткове виробництво перетворюється в низькорентабельне.

Таке явище обумовлене, по-перше, підвищенням питомих норм витрат практично всіх видів сировини, енергетичних ресурсів та як наслідок – збільшенням матеріального потоку, по-друге, збільшенням питомих умовно-постійних витрат у зв'язку зі зменшенням обсягу виробництва і як наслідок – подорожчанням вироблення одиниці готової продукції з низькоякісної сировини і, по-третє, установленням за вказаними нижче причинами більш високої ціни на готову продукцію. В таких умовах обсяг виробництва дорогої продукції опиняється ще більш заниженим. Обсяг продажу стає теж низьким через неможливість реалізації продукції за завищеними цінами, а прибуток – мінімальним, або взагалі замість прибутку виявляється збиток. У результаті цього значно знижується економічність виробництва продукції і разом з тим її конкурентоспроможність. Через такі обставини різко погіршується використання потенціалу виробництва підприємства.

З іншого боку, застосування сировини високої якості є одним із напрямків ресурсозбереження і як наслідок – одним із чинників підвищення певною мірою ефективності використання потенціалу підприємства. В умовах споживання сировини нестабільної якості цьому сприяє оперативне управління виробництвом із застосуванням у ньому економіко-математичної моделі розрахунку техніко-економічних показників апаратурного виробництва в залежності від якості основної сировини (спочатку питомих витрат основної сировини, а потім на її основі питомих норм витрат усіх видів сировини, матеріалів та енергоресурсів, обсягу виробництва, собівартості продукції відповідно до конкретної якісної характеристики сировини).

Викладене вище свідчить, що потенціал апаратурного виробництва може бути максимально використаний лише в умовах споживання високоякісної сировини. Якщо ж виходити з того, що зміст економічного потенціалу підприємства визначається не тільки об'єктивними чинниками – сукупністю ресурсів, а й суб'єктивними – спроможністю робітників до використання ресурсів і створення матеріальних благ та здатністю управлінського апарату до оптимального використання наявних ресурсів [8], то в ситуації, коли поряд з використанням стандартної сировини має місце споживання сировини менш якісної, навіть і високоякісної, або сировини нестабільної якості, хоча і в межах стандарту, підприємству доцільно у своїй виробничій діяльності організовувати та оперативнo здійснювати розрахунок питомих

норми витрат основної сировини, диференційованої в залежності від її якості, і у зв'язку з цим коригувати в потокових планових завданнях питоми норми витрат усіх видів сировини та енергетичних ресурсів. Такий підхід відповідає основним положенням концепції логістики, що визначається як система поглядів на вдосконалення господарської діяльності підприємства через раціоналізацію управління матеріальними потоками [9].

Для апаратурного виробництва особливо важлива основна ідея логістичного підходу, яка торкається підсилення значущості управління матеріальним потоком. У таких виробництвах споконвічно матеріальний потік залежить від питомої норми витрат сировини, що обумовлено, в першу чергу, як зазначено вище, якістю самої сировини. Цілком очевидно, що в умовах коливання якості сировини впровадження логістичної системи – системи управління матеріальними потоками – повинно здійснюватись з урахуванням можливості коригувати потік усіх матеріально-енергетичних ресурсів стосовно фактичного хімічного складу основної сировини, що закупляється на переробку.

У даному дослідженні приділяється увага управлінню матеріальними витратами апаратурного процесу виробництва підприємства з метою пошуку напрямків їх зниження. Промисловою практикою доведено, що ефективність управління матеріальними витратами – це один з чинників, який сприяє підвищенню конкурентоспроможності продукції та ефективності використання потенціалу підприємства. Дане питання має особливе значення для матеріаломістких і енергомістких виробництв. Для того щоб управління виробничими матеріальними потоками та в цілому матеріальними витратами підприємства було ефективним, воно, в першу чергу, повинно бути оперативним і спрямованим на підвищення об'єктивності обліку ресурсоспоживання. А це може бути досягнуто за спеціальною методикою із застосуванням електронно-обчислювальної техніки.

Докладний розрахунок основних техніко-економічних показників апаратурного виробництва залежно від якості основної сировини викликає потребу в розробці спеціальних методичних рекомендацій з аналізу і планування витрат, наприклад, за аналогією з розробленими автором [10].

Вищенаведене твердження про визначальний вплив хімічного складу сировини на використання потенціалу апаратурного виробництва можна прослідити на прикладі одного із апаратурних виробництв – комплексу бар'євих виробництв, що мають широкі області споживання в національному господарстві країни. Виробництво бар'євих сполучень є складним багатопередільним комплексом, на техніко-економічні показники якого істотний вплив здійснює хімічний склад основної сировини – баритового концентрату.

Тому стосовно виробництв бар'євих сполучень, що є матеріаломісткими та залежать від якості баритового концентрату, з метою оперативного управління матеріальними витратами розроблена економіко-математична модель розрахунку техніко-економічних показників відповідно до хімічного складу концентрату цих виробництв і реалізована на електронно-обчислювальній машині [11].

В умовах використання у виробництві сполучень барію стандартного концентрату прогресивні витратні норми сировини, працездатність устаткування, нормальний прибуток цілком гарантовані. При підвищенні якості баритового концентрату понад стандарт питоми проектні витрати зменшуються і тому витратні норми сировини та енергоресурсів стають нижчими за проектні, а фактична потужність виробництва – вищою за проектну. І, навпаки, з погіршенням якості баритового концентрату технологічність його переробки істотно погіршується.

По-перше, зниження марочності (сортності) баритового концентрату означає зменшення в ньому частки корисної речовини і відповідно збільшення частки балансу. Це призводить до збільшення матеріального потоку технологічного процесу. Підвищений матеріальний потік викликає недовикористання устаткування за продуктивністю.

По-друге, підвищення вмісту в низькосортному баритовому концентраті домішок, особливо оксидів заліза і кремнію, викликає порушення технологічного режиму відновлення сульфиду барію. В результаті цього в обпалювальних печах відбувається утворення кілець і так званих "шуб". Це призводить до підвищеної витрати природного газу, зниження продуктивності печей, різкого збільшення технологічних простоїв. Підвищення вмісту сполучень кальцію, магнію, заліза погіршує якість плаву та в подальшому веде до перевитрати соляної кислоти й соди каустичної, збільшує об'єми промислових розчинів і погіршує фільтраційні властивості розчину напівпродукту хлориду (нітрату) барію.

У той же час спеціальне обстеження одного з підприємств і аналітичні дослідження підтверджують, що лише один перехід на оперативне управління матеріальними потоками із застосуванням диференційованих питомих норм витрати барійуміщуючої сировини без зміни її якості [11] може забезпечити зниження ресурсоспоживання барієвими виробництвами приблизно на 4,3%.

Згідно з сучасною концепцією організації виробництва, а саме з організацією гармонічного виробництва [3], підприємство повинно докладати максимальних зусиль, щоб його виробництва були засновані на оптимальних пропорціях використання факторів виробництва, логістичних та маркетингових взаємозв'язках і солідарній відповідальності всіх елементів ланцюжка цінностей за конкурентоспроможність продукції, при сумісній участі партнерів у процесі розвитку системи в умовах середовища, що змінюється. Важливим чинником, який впливає на сутність та ефективність перетворень підприємства на шляху до гармонічного виробництва, є ціна. Від її рівня залежить величина прибутку й обсяг реалізації. Підвищення ціни на 5% часто забезпечує збільшення прибутку в 1,5 раза і вище [3].

Елементом, що поєднує апаратні виробництва з постачальником основної сировини, є її якість та відповідно до фактичного рівня якості цієї сировини — ціна на неї. Ціна — це єдиний елемент маркетингу-мікс, що безпосередньо приносить дохід підприємству, в той час коли всі останні складові маркетингової діяльності потребують від підприємства виключно вкладень коштів. Зміни цін впливають значно швидше на показники прибутку і реалізації, ніж корективи, що вносяться в інші елементи маркетингу, наприклад у рекламу.

Ціна ще й неймовірно гнучкий інструмент, бо її можна порівняно швидко підвищити чи знизити. На відміну від неї зміна в каналах розподілу чи в політиці комунікацій, поява нового продукту тощо можуть тривати роками. Тому менеджери повинні кваліфіковано розробляти цінову стратегію підприємства. Для дотримання принципу, покладеного в основу сучасного ціноутворення, так званого "ринкова ціна мінус", а не протилежного цьому підходу — принципу "вартість сировини (комплектуючих) плюс", потрібно, щоб ціна принаймні на основну сировину враховувала б її якість та ступінь використання потенціалу апаратного виробництва в процесі переробки даної сировини в готову продукцію. Промислова практика доводить, що ця умова не завжди виконується. Так, у досліджуваному хімічному виробництві відсутня залежність ціни на основну сировину від її якості, про що свідчать фактичні дані та спеціально проведені на їх основі економічні дослідження за допомогою розробленої економіко-математичної моделі [10] відповідно до методичних рекомендацій [11].

Взаємозв'язок між співвідношенням питомих витрат основної сировини різної сортності та відповідних їм установлюваних споживачем цін, а також методичний підхід до обґрунтування диференційованих цін у вигляді відносних величин на базі ціни, установленої на сировину нижчої марки, за відповідними формулами [12] показано в таблиці. У кожному її стовпчику, крім останнього, наведено відношення відповідного елемента розрахунку: питомих витрат, діючої ціни, складової частини диференційованої ціни сировини певної марки (сортності) — до найнижчої марки (у відсотках).

Таблиця

Розрахунок відносних величин диференційованих цін на сировину певної сортності до ціни найнижчої марки, %

Сорт (марка) (сировини) за стандартом	Відношення		Відношення складових ціни 1 т сировини, обумовленої		Відношення диференційованої ціни певної марки до найнижчої марки ^{*)} , %	
	питомої витрати сировини на 1 т продукції ^{*)} , %	діючої ціни 1 т сировини ^{*)} , %	вмістом у ній основної речовини за стандартом ^{*)} , %	економією інших видів сировини, палива та енергоресурсів ^{*)} , %	усього	у т. ч. часткою економії виробника, (к = 0,5)
КБ-6	156,0	100,0	100,0	—	100	100
КБ-5	140,7	146,4	110,7	27,8	119,6	7,5
КБ-4	121,2	150,0	128,6	65,1	150,0	14,3
КБ-3	104,0	157,1	148,2	82,9	175,0	15,3
КБ-2	102,3	162,5	153,6	92,9	183,9	16,5
КБ-1	100,0	н. від.	155,4	100,0	189,3	17,9

^{*)} — відношення до найвищої марки, КБ-1;

^{**)} — відношення до найнижчої марки, КБ-6.

Аналіз даних таблиці свідчить, що питома витрата сировини в залежності від зміни її якості зростає більше, ніж у півтора рази (156% проти 100%). Цей факт обумовлено погіршенням якості сировини за рахунок зниження вмісту в ній основної речовини, збільшенням домішок та баласту, що передбачено стандартом. Причому, в порівнянні з сировиною найнижчої якості (марки КБ-6) питома витрата сировини трохи кращої (марки КБ-5) нижче на 15,3% (156,0 – 140,7), у той час як її ціна вища на 46,4% (146,4 – 100,0) за ціну сировини найнижчої марки. Зовсім інше співвідношення питомих витрат і цін на сировину інших марок. Питома витрата більш якісної сировини — марки КБ-4 — менше, ніж сировини марки КБ-5 на 19,5% (140,7 – 121,2), а ціна на неї вища порівняно з попередньою лише на 3,6% (150,0 – 146,4).

Така ж ситуація і для сировини наступних марок, для яких різниця в цінах зовсім незначна. Наведені приклади підкреслюють відсутність залежності ціни на дану сировину від її якості та відповідно мотивації у постачальника щодо підвищення якості сировини. А у споживача, як показано вище, є всі підстави платити дорожче за високоякісну сировину, бо в умовах низькоякісної сировини використання потенціалу виробництва підприємства різко знижується як розрахунково, так і за фактичними даними виробництв.

Мотивація постачальників до підвищення якості барійуміщуючої сировини найбільш вигідна через установлення ціни, обґрунтованої на базі технологічного ефекту від її використання. Як вказано раніше, приклад обґрунтування такої ціни наведено в таблиці за методичним підходом, пропонованим у роботі [12].

Перехід на забезпечення апаратного виробництва високоякісною сировиною означає певною мірою також підвищення його інноваційного потенціалу через покращення якісної характеристики виробничо-технологічних ресурсів, застосування яких поряд із використанням трудових, науково-технічних та фінансово-економічних ресурсів характеризує ресурсну складову інноваційного потенціалу підприємства [2].

Таким чином, з позиції логістичного підходу підвищення ефективності використання потенціалу апаратного виробництва спонукає перехід на оперативне управління його матеріальним потоком з огляду на диференційовані норми витрат ресурсів залежно від відповідної якості основної сировини, а головне — перехід на переважне використання високоякісної основної сировини, що потребує наукового обґрунтування її ціни, яка, компенсуючи постачальникові його додаткові витрати на підвищення якості, частково враховує б ефект ресурсозбереження в процесі її переробки, тобто була вигідною як виробнику, так і споживачу. Такий підхід обумовлено тим, що споживання апаратур-

ними виробництвами основної сировини низької якості викликає погіршення використання їх потенціалу і, зокрема, зниження рівня ресурсозбереження в логістичному ланцюжковій "постачальник — виробник — споживач". Відсутність обґрунтування цін на основну сировину певної сортності з огляду на технологічний ефект її споживання позбавляє мотивації виробника цієї сировини підвищувати її якість, що погіршує економіку споживання такої сировини і знижує ефективність використання потенціалу підприємства споживача.

Література: 1. Менеджмент для магистров: Учеб. пособие / Под ред. д. э. н., проф. С. Н. Козьменко. — Сумы: ИТД "Университетская книга", 2003. — 764 с. 2. Верба В. А. Методичні рекомендації з оцінки інноваційного потенціалу підприємства / В. А. Верба, І. В. Новикова // Проблеми науки. — 2003. — №3. С. 22. 3. Клевлин А. И. Организация гармоничного производства (теория и практика): Учебное пособие / А. И. Клевлин, Н. К. Моисеева. — М.: Омега-Л, 2003. — 360 с. 4. Отенко И. Т. Методологические основы управления потенциалом предприятия. — Харьков: Изд. ХНЕУ, 2004. — 216 с. 5. Телишевская Л. И. Методические основы эффективности ресурсосбережения предприятия на базе переработки отходов производства // Сб. науч. трудов "Проблема формирования антикризисной политики и механизма банкротства предприятия". — Донецк: ИЭП НАН Украины, 1998. — С. 93 — 102. 6. Лактионова О. Е. Управление затратами производственно-сбытовых логистических систем / Отв. ред. Н. И. Иванов // Сб. науч. тр. "Экономика промышленности". — Донецк, 2002. — 448 с. 7. Таньков К. М. Виробнича логістика: Навчальний посібник / К. М. Таньков, О. М. Тридід, Т. О. Колодизева. — Харків: Вид. "ИНЖЕК", 2004. — 352 с. 8. Гриньова В. М. Організаційно-економічні основи формування системи корпоративного управління в Україні. Монографія. / В. М. Гриньова, О. Є. Попов. — Харків: Вид. ХДЕУ, 2003. — 324 с. 9. Миротин Л. Б. Логистика для предпринимателя: основные понятия, положения и процедуры. Учебное пособие / Л. В. Миротин, Ы. Э. Ташбаев — М.: ИНФРА-М, 2003. — 252 с. 10. Телишевская Л. И. Методические рекомендации по анализу и планированию затрат в производстве бариевых соединений в зависимости от качества сырья // Вопросы экономики производства кальцинированной соды и других химических продуктов. Труды. Т. XIV. — Харьков: НИОХИМ, 1987. — С. 27 — 31. 12. Телишевская Л. И. Засади ресурсозбереження апаратурного виробництва в контексті принципів логістики // Економіка промисловості. Науково-практичний журнал НАН України, Інститут економіки промисловості. — Донецьк. — 2004. — №4 (18). — С. 105 — 114.

Стаття надійшла до редакції
6.10.2005 р.

УДК 316.62

**Дороніна М. С.
Сасіна Л. О.**

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДСТАВ ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ

In the article the methodological reasons of investigating the organizational behavior and the formation of practical system of its control basing on the generalization the initial principles of the social interchanges theory and the theory of behaviorism are grounded.

В упорядкуванні та забезпеченні надійності суспільних процесів зростає роль організацій, що сприяє посиленню уваги до них представників таких наук, як економічна теорія, соціологія, менеджмент та ін. Багато вчених, які обрали своїм предме-

том дослідження організації, поділяють думку, що виробниче підприємство можна вважати їх різновидом. Саме такий аспект розгляду діяльності підприємства дає змогу створити нові конструктивні основи управління його поведінкою (наприклад, у роботах [1 — 4]). Однак при цьому виникає проблема пошуку методологічних засад розроблення цих основ. Безумовно, вони повинні розроблятися як міждисциплінарні. Для того щоб створити дані основи, доцільно попередньо проаналізувати вихідні положення різних наук (серед них соціології та психології), якими можна скористатися при побудові нової парадигми.

Аналіз наукового доробку в соціологічній науці [5 — 7] показав, що сучасні вчені вважають необхідним при вивченні організаційної діяльності та організаційної поведінки використовувати положення й рекомендації теорії соціального обміну. Прихильники цього наукового напрямку впевнені, що соціальні процеси доцільно вивчати, зосередивши увагу на взаємодії людей, коли вони обмінюються між собою різними економічними і соціальними цінностями (товарами, послугами, ресурсами, знаннями, інформацією, увагою, емоціями і т. ін.). Саме соціальний обмін формує характерні моделі поведінки людини, які можна й необхідно вивчати для встановлення більш загальних закономірностей соціальних процесів. Слід зауважити, що тривалий час серед науковців панувала думка, що соціальний обмін відбувається і спостерігається здебільше на мікрорівні (в малій групі), але згодом стало очевидним, що він існує і його можна досліджувати й на рівні організації.

Метою даної статті є аналіз положень соціології і психології для визначення вихідних методологічних основ дослідження поведінки організації.

Предметом аналізу є теоретичні положення соціального обміну, представлені в роботах Д. Хоманса, П. Блау, а також сучасного напрямку в психології — необіхевіоризму Б. Скіннера.

Теорія соціального обміну базується на вихідних положеннях соціального біхевіоризму, який трактує поведінку людини через призму стимулів і реакцій на них. При цьому представники біхевіоризму зосереджували спочатку увагу не стільки на свідомій діяльності, скільки на факторах середовища, які зумовлюють характер, особливості поведінки. У зв'язку з цим вони моделювали діяльність за формулою: $S \rightarrow R$ (стимул — реакція). Подальший розвиток цього наукового напрямку відбувся в роботах необіхевіористів, які уточнили класичний підхід, додавши до нього три принципових положення:

1) при вивченні поведінки слід враховувати, що сила і надійність зв'язку між стимулом та реакцією залежить від деяких умов і чинників, до яких належать знання, мотиви, здатність до навчання та інші особливості взаємодіючих осіб (О), а тому поведінку необхідно моделювати за більш складною формулою $S \rightarrow O \rightarrow R$;

2) людина здатна здійснювати зворотний вплив на вибір того, хто використовує зовнішні стимули для впливу на її поведінку;

3) існує необхідність розробляти технології навчання певним способом поведінки, що забезпечить раціоналізацію соціальної політики.

Як представник необіхевіоризму Б. Скіннер стверджував, що у взаємодії двох індивідів їх поведінка, з одного боку, взаємодетермінована, а з іншого — вона формується також оточуючим середовищем. При цьому він вважав, що вплив усіх незалежних змінних на результатуючу поведінку індивіда можна визначити експериментальним шляхом, який дозволить встановити певні класи поведінкових реакцій індивідів, так звані операнти. (Операнти — це клас реакцій, а реакція — конкретний приклад такого класу). Цей автор визнавав, що особистість формується системою позитивних і негативних підкріплень, які виникають у процесі соціальної взаємодії. Особливе значення в "оперантному обумовленні", на думку Б. Скіннера, має мова — слова, образи.

Оперантне обумовлення формується взаємодією зовнішнього середовища, зовнішніх стимулів (поведінкою узагальненого "ми") та поведінкою конкретного індивіда, що і є відображенням соціального обміну. Цю взаємозалежність можна назвати "законом вигоди": нагороди (стимули) обумовлюють виплати (реакції), "вигідний обмін" підкріплюється і в подальшому відтворюється, а "затратний обмін" припиняється як негативний досвід. Тобто поточний характер поведінки обумовлюється ре-